

Імперія і унія

Том Нейрн

*Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.
Випуск 4. Спеціальне видання: *Rossia et Britannia:*
Імперії та нації на окраїнах Європи.
– Харків: Новий Вид, 2001. – С. 44-61.*

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

ІМПЕРІЯ І УНІЯ*

[...]

Відсутність свого власного політичного голосу не становить обов'язково перешкоду для добробуту [країни]. Звичайно, держава назагал вважається ключовою модерною інституцією. Але вона є найбільш важливою тільки за крайнього тоталітаризму. Інші, менш важливі національні інституції можуть, як у шотландському випадку, забезпечити окрему національну конфігурацію суспільства і культури — те, що на сучасному жаргоні називається «ідентичністю» — цілком спроможну підтримувати національність, певний ступінь патріотизму і навіть різні види шовінізму.

Отже, цей шлях є «мовчазним» тільки з огляду на ширший міжнародний резонанс. На власному ґрунті він асоціюється з неперервною какофонією галасливих скарг, образ і викликаних відчуттям упослідженості зітхань щодо невизнання. У своїх «Думках» сер Вальтер Скотт сам чимало посприяв цьому: тоді це називали «виттям». На жаль, сповнена гідності мовчазність серед інших націй є сумісною з постійним галасуванням вдома (і навіть передбачає його). На трибуні національних почувань, сторінці листів у часописі «Edinburgh Scotsman», навряд чи минав бодай тиждень від часів Скотта без порції ображених шпильок щодо нерівності і південної аrogантності. Ще у 1925 році Макдаермід засуджував їх у [вірші] «П'яний чоловік дивиться на татарник [національну емблему Шотландії]»

[...]

Консерватори хотіли далі вірити, що політична унія є підставовою водночас і для економіки архіпелагу, і для британських впливів в Європі, і — у більш містичному стилі — для збереження цивілізованих норм британської адміністрації та культури. Але якою ж була справжня історична природа унії, яку так захищали? Дві книги, «Унія для імперії: політична думка і унія 1707 р.», видана Джоном Робертсоном, та «Автономія новочасної Шотландії» авторства Ліндсея Патерсона репрезентують дуже різні нові підходи до цього питання. Вони вважають, цілком слушно, що це є правдива головоломка. Немає нічого самозро-

* Друкується з скороченнями за виданням: Tom Nairn, "Empire and Union," *London Review of Books* 16 (1995).

зумілого чи стандартного у тому, що Сполучене королівство з основою в Англії вижило від ранньомодерних часів до, практично, кінця другого тисячоліття.

Зібрані Джоном Робертсоном академічні студії вивчають походження найважливішої вісі, парламентарного об'єднання Шотландії та Англії у 1707 р. Довге полемічне есе Ліндсея Патерсона розглядає його наслідки для шотландців — майже унікальну форму автономії, таку ж незвичну, як і державу, частиною якої вона була. Він стверджує, що «мовчазний шлях» Шотландії дозволяв значно більш дійове самоуправління, аніж це визнавали більшість спостерігачів. Націоналісти трактували інституційну автономію як другорядну чи інструментальну. Уніоністи, через притаманний їм наголос на всебританських чеснотах, донедавна також розглядали її як відносно неважливу, або ж як всього лише пережиток. З точки зору Патерсона, це була і є, попри її незвичність, більш пристойна форма еволюції, ніж на це дозволяли загальні теорії прогресу. Вони ж бо виходили від національної держави і тому не дооцінювали випадку бездержавної, але усе таки успішної нації.

Обидві книги пов'язані з сучасними дебатами щодо передачі влади від центру до регіонів («деволюції»), конституційної реформи і Європи. Автори академічного тому, виданого Робертсоном, природньо відмежовуються від політичної заангажованості. Але вони не можуть позбутися сподівань, що краще історичне розуміння може «допомогти розчистити дорогу до формування життєздатної сучасної альтернативи до Унії». Зі свого боку Ліндсей Патерсон твердить, що краще розуміння справжньої історією автономії може санкціонувати намагання відновити політичну владу в Единбурзі. Нова шотландська демократія домагається більш виразного політичного представництва; як пише автор, ця потреба не передбачає відновлення державності чи одностороннього розв'язання Унії. Видається, що «мовчазний шлях» не є просто списаним домодерним явищем, насправді він може передвіщувати постмодерний розвиток інших країн у Європейському Союзі.

БИТВА МІЖ ВЕЛИКОЮ І МАЛОЮ ЛІТЕРАМИ

Це радше твердо ставить Патерсона в ряд націоналістів аніж Націоналістів. Політика в Шотландії обернулася на правописну битву між Великою і малою літерами. Майже кожен є якимось чином

націоналістом, включаючи навіть Майкла Форсайта, нового консервативного державного секретаря в справах Шотландії. Відступаючи, консерватори з'ясували, що справжній уніонізм, який проявляється в шотландському праві, інституційній автономії і новітніх винаходах, як от національній агенції охорони здоров'я, допускає в Шотландії стільки націоналізму, скільки їй не зашкодить. Цими днями більшість їхніх промов присвячена вихвалянню скромних достоїнств національної самодостатності в розумно корисних межах. Хтось міг би навіть подумати, що метою Унії та імперії завжди було сприяння цьому шотландському та валлійському націоналізму кращого гатунку. Звісно, дехто серед його послідовників схильний розважати, що якщо було так чудово, то чи не могло б бути ще краще? «Ох, але ж це принесло б лихо!» — такою є офіційна відповідь, що натякає на смертоносну безодню сепаратизму і т. ін. Але чому б це здорове самоуправління так раптово перетворювалося на хаос?

Тому що змії скуштував би яблуко, каже Форсайт і його службовці з Шотландського Офісу. Він має на увазі змія політики. Це також проблема для серединного угруповання, що виростає в Шотландії — тих, що опинилися десь між великою і малою буквами [...] Це люди, котрі хоч і не прагнуть повернення до незалежності, навряд чи спиняться на національному шляху перед чимось, що Європейський Союз визнає як державність чи «незалежність», і які щораз серйозніше ставляться до перспективи цього. Це й не дивує. Немає нічого страшного в тому, щоб бути, як Данія, Голландія чи Фінляндія у сьгоднішній Європі. Шотландці з такими переконаннями мають нахил бути більш виразно про-європейськими, ніж подібний прошарок в Англії, і також з цієї причини вони схильні до скептицизму щодо страхіть окремишньої державності.

А поза тим є також Націоналізм з великої букви, котрий насправді прагне відкликати рішення парламенту з 1707 р. та хоче, щоб шотландці полишили свій «мовчазний шлях» і віднайшли голос і власну присугність на арені національних держав. Чимало Націоналістів (але не усі вони) є у Шотландській національній партії (ШНП), або часом голосують за неї. Однак, здається, що є достатньо багато націоналістів як з малої так і з великої букв у Шотландській партії праці, а також серед ліберальних демократів, тоді як невідома кількість націоналістів з малої і маленької букви підтримують ШНП не так задля її ідеології, як через те, що вона показує найефективніший протест проти Них.

«Вони» — це звичайно ж, здебільшого англійці або ті, що зачаровані південною частиною острова.

ПЕРЕД НАЦІОНАЛІЗМОМ

Шлях від 1707 року до цього смутного становища був довгим. Ані Унія, ані імперія тоді не були тим, що вони стали означати у дев'ятнадцятому та двадцятому століттях. Робертсон доводить, що ці терміни фігурували у довгих та складних дебатах щодо Європи, в межах яких переговори між Единбургом та Лондоном становили лише незначний епізод. «Імперія» означала у ті часи не колонії та підданих, але щось ближче до сьогодишнього поняття «суверенності». «Унія» мала подвійне використання, вживалася у значенні інкорпорування або ж конфедерації. Зростаючий абсолютизм європейських монархій сприяв попередньому значенню, але у той же час «також виникнула друга, конкуруюча концепція унії, усвідомленої як конфедерація більш чи менш рівних держав», на прикладі голландських Об'єднаних провінцій. Конкуруючі сторони у суперечці 1706-1707 рр. оглядалися на ті диспути із сімнадцятого століття і силкувалися пристосувати їх до нової ситуації.

Угода 1707 р. була обгрунтована як «інкорпоруюча Унія». Однак головна діюча сила інкорпорації, всесильна монархія, була зруйнована революціями середини минулого століття в Англії та Шотландії. Парламент землевласників посилювався, щоб домінувати в одній країні, а войовнича протестантська церква стала вирішальною силою в іншій. Патріотичні поміщики, як наприклад Андрю Флетчер, противилися інкорпоруванню не з огляду на незалежність у сьогодишньому значенні але обстоюючи конфедерацію рівних держав. Однак ця позиція також була послаблена в своїй основі спогадами про революційну еру. Кожен знав про неї, і у 1707 р. ще декілька осіб могли пригадати жажливі події 1650-х рр., коли (за словами Робертсона) «армії Співдружності досягнули успіху там, де так багато королів були неспроможними, і в сумі завоювали обидві Ірландію та Шотландію. Досвід поразки, за якою слідувала накинута унія, назавжди змінив відносини кожної з цих країн з Шотландією ... Ніколи більше шотландці не могли дурити себе думкою, що англійцям бракує волі чи засобів, щоб завоювати їх».

Справді рівна конфедерація держав була неможливою. Недавнє підкорення тільки посилювало підставову і неминучу нерівновагу. Сьо-

годні Англія представляє близько 85% Об'єднаного Королівства, Шотландія — близько 9%. Історично населення останньої було порівняно більшим (перед великими еміграціями дев'ятнадцятого століття), але вона мала порівняно менше ресурсів. Ніколи не було такого, щоб вона (або навіть, щоб усі «окраїнні» національності разом) була чимось як Угорщина у Габсбурзькій імперії, чи навіть як Словаччина у Чехословаччині перед 1992 р. Подібно як німецьке домінування у Центральній Європі, англійське домінування на британських островах було поєднанням панівного географічного становища, переважаючого чисельно населення та економічної сили. Це не означало, що її політичне панування було визначеним наперед чи природнім; але англійські провідники легко могли робити вигляд чи припускати, що було саме так.

Цей обман був понад усе важливим для англійської самоуяви. Здебільшого, через звичайні соціальні причини, дев'ять десятих будь якої групи можуть не зважати на решту. Вони робитимуть це ще легше, якщо статистичний ефект посилюватиметься перевагою в інших ділянках, таких як власність, приналежність до соціального класу, культурні чи воєнні здобутки. Виникаюча гегемонія видається більш природньою тим, хто її здійснює, аніж тим, хто бере в ній участь, або ж опиняється під її колесами. Правило «використовуй — о, Англіє — там, де маєш на увазі Об'єднане Королівство» завжди іритувало країни, але було неминучим для більшості. Остання рідко справді хотіла нав'язати свою зверхність. Вона просто не задумувалася над цим у більшості випадків, бо і справді — чому б вона мала це робити? І природнім у цій ситуації є те, що коли вона має чому, то їй треба про це нагадувати.

Цей англійський брак самовизначення (або ж бездумно надмірна ідентифікація з Британією) витікає з етнічної домінації, встановленої ще задовго перед тим, як етнічні риси набули того підставового історичного та політичного значення, яке вони отримали згодом. Останнім епізодом у її встановленні було скасування ірландського парламенту в 1801 р. Але можна довести, що Договір про Унію 1707 р. був найважливішим моментом у цьому процесі. Завдяки йому найбільші конкуруючі етноси архіпелагу були підкорені задовго перед тим, як націоналізм перетворився на загальну рушійну силу політичного невдоволення та мобілізації в Європі. На початку 19 ст. — після американської революції, після 1789 р. та ірландських повстань 1790-х рр. — було б вже запізно встановлювати ще одну тривалу «інкорпорууючу

Унію». Натомість тоді вперше проявилось те, що стало цілком стандартною формою європейського етно-релігійного націоналізму. З точки зору понять пізнішого домінуючого націоналістичного розвитку Ірландія перетворилася на типову частину Східної Європи, що чомусь опинилася у західній прибережній смузі.

Проте на початку 18 ст. ще ні демократія, ні просвітництво, ні романтизм не зробили достатньою мірою своєї запліднюючої справи. Оскільки конфедерація була нездійсненною, шотландські правлячі класи погоджувалися на інкорпорацію. Однак, оскільки абсолютна монархія зазнала поразки, вони змогли помітним чином досягнути обмеження свого підпорядкування шляхом укладення того, що вони (але не англійський уряд) розглядали як писану конституцію: а саме, Договору про Унію. Загальнопоширені бажання не мали нічого спільного з укладенням умови 1707 р. Але і це було притаманне сімнадцятому століттю чи ранньомодерній епосі. Скотт, хоч був твердим консерватором-уніоністом, не сіяв жодних ілюзій серед своїх читачів щодо цього. В «Оповідях дідуся» він визнавав, що «унію майже повсюди розглядали з почуттям невдоволення і сорому»: «шотландці назагал почували приниження від того, що їх країна перемінилася на услужливого союзника держави, котрій, хоча вона була значно сильнішою, вони опиралися понад дві тисячі років. Тому окрім невдоволення та скарг нічого не було чути по всій Шотландії, і люди з усіх класів ще голосніше давали волю своїм наріканням проти Унії, бо їхнє почуття особистої кривди могло притаїтися, але не втамуватися від загальнопоширених промов про безчестя, завдане їхній країні».

Він очевидно ж перебільшує. Дві тисячі років були фантазією, як не було правдою навіть те, що шотландці та англійці перебували здебільшого в конфлікті протягом століть між Війною за незалежність (тринадцяте-чотирнадцяте століття) та часом, коли він це писав. Але психологічно він мав рацію: здавалося, що саме так відчуває більшість людей. Безчестя сприймалося особистим чином, що за будь-яких демократичних умов напевно засудило б Договір на невдачу. Він слушно вказує, що бідні реагували сильніше ніж багаті, «бо вони не мали іншої гідності чи персональних або ж індивідуальних міркувань, окрім тих, що належали їм, як уродженням Шотландії».

«Унія задля імперії» не марнує часу на повторювання званої історії про унію як обман. В «Оповіданнях» Скотт розкриває цей аспект краще, ніж будь хто інший. Готівка ящиками надсилалася з Лондону

для подачок для вищого класу. Завершивши наголошувати наскільки провіденційною була уся ця подія, Скотт припускає, що «розподіл грошей зваблював непокірливих шотландських членів парламенту примиритися з Унією, і можна сумніватися, чи нащадки благородних лордів і достойних джентльменів, що прийняли цю винагороду, були б більше шоковані самим фактом скорумпованості своїх предків чи обурені мізерними розмірами хабарів».

Але усе таки це був «народ», з яким рахувалися, не всього лиш збезчещений натовп на вулицях Единбургу. Останній міг палати люттю, яку сьогодні б кожен відніс до «протонаціоналістичної», але це були перші за ранньомодерними поняттями повноправні «громадяни». Тогочасний шотландський юрист Гершолм Кармайкл вказував, що «склад громадян, у дійсному значенні цього слова, має формуватися за законами і звичаями кожної країни. Коли я вживаю слово народ, я маю на увазі громадян, як їх називають у більш престижному значенні, тих, хто вступивши у безпосередню згоду та договір з самим сувереном, початково творять державу, і не всі голови сімейств відповідають цим вимогам».

Це, звичайно ж, було більш важливим, ніж хабарі. Значних людей перетворили на (так би мовити) структурно скорумпованих ще раніше, у попередньому столітті, коли королівська влада перемістилася на південь до Лондону і перенесла з собою увесь великий механізм патрунування. Вони призвичаїлися до залежності, тоді закріпили її поразкою — поразкою, завданою знизу релігійним ентузіазмом, а згодом ззовні армією Кромвеля. А щодо тих, що не були значними, що не відповідали вимогам, то їхні світські національні почування усе ще не мали впливу. Вони далі набирали форму заворушення, а не національного руху.

ЧАС НАЦІЙ

«Унія задля імперії» містить есеї, присвячені власним шотландським спробам стати колоніальною імперією, схемі Дарієна, а також релігії, праву та теології. Два окремі розділи стосуються операцій того хитрого англійського пройдисвіта Данієля Дефо, а старійшина ранньомодерних студій Джон Покок подає обдуману розвідку про зв'язок Унії та Американської революції. Але дві ключові статті в книзі належать самому Робертсону, особливо друга, «Невловима суверенність».

У ній він простежує хід суперечок навколо Унії від 1698 аж до 1707 рр. Незважаючи на попередню історію та невдачу з схемою Дарієна, усе ще було чимало тих, хто намагався уникнути інкорпорації. Ендрю Флетчер не був самотнім в його патріотичній та ідеалістичній опозиції. Але ті опоненти зіткнулися з підставовою інтелектуальною проблемою. «Радикальні та повні уяви, з таким же мисленням», — зауважує Робертсон, — «ті, хто б підтримав суверенність Шотландії та збереження королівства від інкорпоративної унії, зіткнулися з невдачею їхніх зусиль встановити інституційну структуру, рівнорядну тій, що кидала виклик».

У будь-якому разі дебати були підстроєні міністрами та агентами королеви Анни, котрі понад усе хотіли досягнути свого цим разом. Але те, що вони здійснили це так легко, тільки підкреслило іншу слабку сторону: шотландському парламенту бракувало такого ж престижу і широкої популярності, як його англійському відповіднику. Тому й не було безумовної зосередженості на політичній мобілізації та на спротиві маневрам Лондону. Не було єдиного осередку, який би контролював традиційні чи популярні форми національних почуттів. Лояльності було глибинно поділені. Славетна революція [Glorious Revolution] двадцять років тому об'єднала Англію, але розділила Шотландію та Ірландію.

Монархія Стюартів на вигнанні була усе ще впливовою, і її послідовники знали дуже добре, що одним з головних призначень Унії було тримати її у вигнанні. Недержавна інституція, як пресвітеріанська церква, мала щось з високого духу та престижу, який звичайно приписують парламентам. Але, хоч національно самосвідома та ворожа до інкорпорації, вона насправді не розглядала державність як важливу для своїх позаземних цілей. Ментальний світ шотландської теократії зовсім не був схильним до політичного націоналізму і (як згодом проявилось) мав радше тенденцію протистояти йому. Найдемократичніша шотландська інституція була, отже, переконана, що за достатніх гарантій вона може виробити свою угоду з об'єднаним британським королівством. Церква Шотландії як така не згадується в Договорі про Унію. Але це тільки тому, що їй лукаво пообіцяли власне окреме законодавство — по суті, другий договір, що встановлював її автономні права на весь «прийдешній час».

Націоналісти завжди розглядали Договір як зраду, куплену за миску юшевиці. Книга Робертсона показує, наскільки сильною була

структурна зумовленість, що надала такої форми цим рішенням. У цьому історичному стані за відсутності «інституційної структури» короткотермінові міркування неминуче брали гору. Давні інституції Шотландії частково занепали, тоді як було ще історично зарано для появи інших, інспірованих націоналізмом. Тому зникаюча суверенність стала приреченою під вагою «перспектив матеріального поліпшення та позірних благ з участі в Британській імперії», а також побоювань відновлення католицької експансії в Європі та французької «світової монархії». Ті особи, чия думка мала вплив, занадто легко сприймали свої власні переваги як такі, що відповідають національним інтересам. Збереження власного маєтку від кредиторів благополучно співпадало з поліпшенням добробуту Шотландії.

У парламентських колах, хоча не на вулицях, через це благословенне співпадіння, отримане в 1707 р., альтернатива — продовження давньої нерівної боротьби за національну честь — перетворилася на мрію. У парламенті 1706 р. лорд Белгавен виступив з своїм славнозвісним нестримним лементом за «Матір'ю Каледонією», накладаючи одну порцію міфо-історії на іншу і надмірно вдаючись до сентиментальних метафор. Присутні англійці не могли збагнути, про що йому йшлося. По суті, він пробував висловити жаль від незмірної втрати та передчуття майбутньої долі, прихованих у тих засіданнях, що лежали в іншій площині, ніж насущні здобутки і партійні тактики. В цьому не було нічого абсурдного. Це було відлунням обурення з Гай стріт, що передавалося у тій чи іншій формі, невиразній, однак болючій, як ностальгія або ж її протилежність — непробивний реалізм — кожному наступному поколінню в Шотландії. Того дня, однак, вона викликала веселість, і рівно ж відому однорядкову приписку Патріка Г'юма з Марчмонту: «Дивись, він був у мріях, та от, прокинувшись, збагнув, що це був сон».

Насправді ж короткотермінові здобутки виявилися надто віддаленими. Як невдоволено писав Скотт, після укладення Унії нескінченні відстрочки та перешкоди «поставили між Унією та національними здобутками, що слідували з неї, довший період часу, аніж строк, проведений євреями у пустелі перед здобуттям Обітованої землі». Майже через 40 років антиунійні почуття кривди були настільки сильними, що дали змогу Карлу Едварду Стюарту майже зруйнувати не лише Договір, але й ганноверську державу. І лише після повстання 1745 року умови поліпшилися приблизно так, як було обіцяно попереднім поколінням.

Ця часова прогалина є ще однією рисою, що визначала раннь-омодерний характер британської Унії. Ніколи згодом жоден уряд не міг сподіватися, що зможе відкладати винагороду так довго і уникнути покарання за це. З революціями кінця вісімнадцятого століття, що відбулися в технології та сільському господарстві як в Америці, так і у Франції, час сам по собі набув іншого, більш нагального значення. Помітні зміни більш чітко відбулися у масовій свідомості; очікування посилилися і ясніше зосередилися на осяжному майбутньому, за умови, що суспільні обставини були б змінені на стільки, щоб його уможливити. В ментальному світі зародкового націоналізму всі землі є «обітованими», і не лише завдяки божественному втручанням. Посилене відчуття перехідності та можливо-го робить перебування в пустелі значно менш прийнятним; а тому мобілізація задля виходу з неї стає шораз більш привабливою та необхідною. Така свідомість стане загальною в дев'ятнадцятому столітті та повсюдною в столітті двадцятому. Але у добі 1707-1745 рр. вона була у зародку, принаймні в Шотландії. Ось чому спосіб побудови аргументів щодо Договору про Унію видається таким архаїчним. Вони насправді прозвучали «в інший час», або ж, чіткіше кажучи, в межах іншого відрізка часу, коли не було тих істотних речей, які ми сьогодні сприймаємо за данність.

ДРАГЛИСТА РАННЯ МОДЕРНІСТЬ

«Унія задля імперії» допомагає краще зрозуміти, що це були за речі. Те ж робить і «Автономія новочасної Шотландії» Патерсона, хоч з зовсім іншої та сучасної точки зору. Його книга є наступною після двох недавніх загальних оцінок післяунійного шотландського суспільства: Жака Леруе (1983) та Девіда Маккрона «Осмислюючи Шотландію: соціологія бездержавної нації» (1992). Він переносить цей важливий аналіз на політичну площину, насправді намагаючись досягнути загального ідеологічного переосмислення історії після 1707 р.: «В дійсності, якщо не у конституційній теорії чи політичній риторичі, Шотландія була автономною більшу частину трьох століть після Унії — звичайно ж не як повністю незалежна держава, але і не як проста провінція. Вона була принаймні настільки ж автономною, як і інші малі європейські нації [і] була ближче до часткової незалежності Норвегії, Фінляндії чи Угорщини, ніж до умов підпорядкування

чеських земель чи Польщі».

Здебільшого, у більшості ділянок соціального існування переважало своєрідне самоуправління. Перед двадцятим століттям втручання Лондону було незначним. Правління було настільки опосередкованим, що держава видавалася віддаленим утворенням, яке заледве впливало взагалі на місцеві інституції, що залишалися за Договором — церкву («Кірк»), право, освітню систему та (згодом) окремий апарат місцевого самоуправління. Шотландцям подобалося думати про ці установи як про «громадянське суспільство»: не було випадковістю те, що цей глибоко загадковий термін походить з Единбургу. Тобто, він походить з умов «прибудованої» соціальної формації, що мала незвично потужний інтерес в ілюзії самодостатності, гарантованій Договором. Ідеалістичні філософи, як от Гегель, згодом розвинули цю ідею ще далі. Вона з'явиться у вигляді загальної концепції бездержавного або ж підвладного ринку суспільства, дивовижно позбавленого абстрактної чи звичайної політичної влади.

Патерсон пригадує нам, що таке узагальнення має конкретне джерело, а саме — шотландське менеджерське розуміння, що «основним призначенням Унії було усунути тиск політики на шотландський характер. Як тоді здавалося, уряд не повинен мати жодного відношення до формування характеру народу; навпаки, суть уряду має бути похідною від найвної культури, якій він мав би слугувати».

Основні зусилля автора скеровані на оборону похідного від цього «менеджеризму». Він шоразу твердить, що концепція Адама Фергюсона про суспільство, вільне від утисків, спиралася на шотландський приклад та підтверджувалася ним. Інституційну буржуазію Каледонії часто уїдливо звинувачували в прислужництві, плазуванні, рутинності та боягузтві. В оберненому дзеркалі, наставленому Патерсоном, вона виглядає цілком інакше: раціональною, розсудливою, тямущою, «з розумним визнанням того, що є багато джерел соціальної влади», і з знанням того, де саме в межах старої британської імперії лежать її справжні інтереси. Так означення «хитра» із звинувачувального перетворюється на загальносхвальне. Схилення голови було неунікненним на «мовчазному шляху» — і слушно, як доводить ця книга, оскільки так зберігалася автономність та цілісність системи, в якій «щоденне життя людей у Шотландії залишалось цілковито шотландськими, бо було підкреслено локальним. За європейськими стандартами шотландська автономія була щонайменше нормальною, а щонайбільше насправді

цілком упривілейованою».

Можна побачити як насправді цікаво відбувається це «перевертання» [значення слів] в «Автономії новочасної Шотландії». В межах кількох сторінок (с. 27—45) Патерсон каже читачеві, що еліта Шотландії не є «жалюгідною», не складається з «дурників», не заслуговує на «репутацію малодушної», і в жодному випадку не була завжди «боязкою» та «залежною». Він великою мірою розвиває цю думку. А зворотнім боком цього є підкреслене наголошування на її протилежних якостях, наприклад на майже непомильній раціональності. Наші предки не просто не були жалюгідними, вони були просто чудовими: вони вдало обернули слабкість на силу і розсудливо дотримувалися «реальної політики», вони були людьми, що «обрали спокій, бо вони щиро вірили в спільну долю всіх британських народів», зберігаючи помірковане наставлення «подвійної ідентичності», яка врівноважувала Британію та Шотландію — «британське для формальних та публічних справ, шотландське для родини, дому та громади». Те, що відкидає сьогодні Націоналізм, що визнає засаду «усе або нічого», є головним чином цим суперечливим, хоч і неромантичним, спадком. Він «забуває про часткову, договірну а все ж реальну автономію домашньої суверенності».

Серія порівнянь з іншими європейськими країнами дев'ятнадцятого століття використовується для того, щоб підкреслити неромантичні чесноти. Може Шотландія й була відсталою в просуванні до незалежної державності, але з огляду на широкі ліберальні критерії вона була радше успішною. Свобода, економічний розвиток та культура середнього класу розцвіли в межах Унії, спонукаючи шотландських інтелектуалів радше далі культивувати їхню задвіркову автономію, ніж пробувати організовувати політичні заворушення. У Шотландії «громадянське суспільство» було насамперед віртуальною монополією вчених: там майже не було англійських служителів церкви, правників чи вчителів в цьому заповіднику для освічених, а отже, й не було загрози для національної цілісності. Ті, кому було задушно на задвірках, могли емігрувати. Вони це й робили у великій кількості, приносячи до Лондону, Канади чи Австралії те, що Патерсон ототожнює з чеснотами аполітичної Шотландії — більш чи менш протилежними до ірландської емігрантської культури, з її схильністю до клієнтизму в політиці, конспіративності та високопарної риторики.

Одним з наслідків цього була відсутність ключового соціального

фактору, котрий в більшості інших країн був пов'язаний з націоналізмом. Ця славнозвісно освічена культура не витворила інтелігенції. Обставини «автономії» вигодовували інтелектуалів, котрі були або ж надмірно зайняті управлінням «домашньою суверенністю», або дивним чином втрачені для нормального процесу націотворення [...] Патерсон напевно б не визнав, що ця дилема є прихована в його власному аналізі, але, на мою думку, її можна побачити у соціальній історії багатьох шотландських інтелектуалів. [...] Від містечкового зарозумілля до придворного властимушого. Обое, звичайно, непогано влаштувалися: один хитро поставив себе нижче копіткої національності, другий — по-філософськи піднявся ген-ген над нею, опинившись у клубному консервативному пантеоні тих, хто біднявся вгору. Про це ж можна сказати і іншими термінами (чого автор також уникає). «Національність» у тому значенні стала означати політику. Але політика є власне тією справою, що рішуче не вдається шотландцям. Їхній найвідоміший подарунок британській політиці двадцятого століття, Рамсей Макдональд, був також її найбільшим лихом. Однак, Шотландія вирішила уникати «утисків політики», як і її можливостей та колективних винагород.

ДЕМОНСТРАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Тепер вона пробує брати в ній участь. Автономія стала врешті поступатися демократії, навіть у Шотландії. Патерсон описує, як у першій половині позаминулого століття «британська соціальна держава набрала окремішності в Шотландії такою мірою, що Шотландію можна описати як країну з своєю власною соціальною державою». Автономія породила Шотландський Офіс — «унікальну бюрократичну форму національного уряду», що ефективно використовував величезну силу кооптування та патронування, підпадаючи під нагляд вестмінстерських комітетів лише в неясний та спорадичний спосіб на нічних засіданнях. Шотландська інституційна ідентичність, хоч і закорінена в давніших, простіших утвореннях, забезпечених Договором 1707 року, як приміром пресвітеріанська церква, Суд засідань [Court of Sessions] чи шерифство з вісімнадцятого століття, досягнула свого повного розквіту зовсім недавно.

Що це таке — «інституційна ідентичність»? Який національний характер вона представляє? Патерсон хотів би понад усе розвіяти

звичне уявлення про Шотландію як про деформовану та глибинно пошкоджену країну — каліку чи недоумка серед націй, принизливо щасливу з можливості займатися своїм задвірком без звичної наявності парламенту, армії і т. ін. Оскільки я винен в поширенні цього ярлика в минулих часах, то почуваюся зобов'язаним сказати декілька слів на його захист.

Інституційна ідентичність видається мені в широкому значенні слова тим же, що і менеджерська ідентичність, або ж, висловлюючись не так улесливо, однак більш звично для теоретиків, «бюрократична ідентичність». Самоуправління громадянського суспільства, історично заснованого в Шотландії, передбачало відповідний управлінський чи бюрократичний етос, звичай прошарку чи класу, що радше управляє і регулює, а не «править» у більш звичному значенні політичного уряду чи провідництва. Макс Вебер описав його походження і характер як одну з стрижневих рис модерності. В праці «Економіка та суспільство» він показав, наскільки переважаючим є таке управління над усіма його попередніми формами, і що «досвід вказує назагал, що цей бюрократичний тип організації з чисто технічної точки зору є здатним досягнути найвищого ступеню ефективності і, в цьому значенні, формально найбільш раціональних відомих засобів здійснення влади над людськими істотами».

У цьому значенні ніхто не може відмовити рації книзі «Автономія новочасної Шотландії», що так відчутно присутня там. Усе таки, Вебер також вказує на невідгоди інструментального або короткозорого резонування. Уся сила таких утворень і самодостатнього прискорення, яке вони набувають, становить загрозу, небезпеку, «що світ може бути сповнений нічим іншим окрім цих малих гвинтиків, людей, котрі прив'язані до своїх маленьких робіт і прагнуть трохи більших, людей, що потребують «порядку» і нічого окрім порядку, що стануть нервовими та боягузливим, коли цей порядок захитається бодай на хвилину».

Бюрократія показувала при цьому також егалітарну сторону, і певною мірою була соціальним зрівнювачем, особливо при контрастному порівнянні з аристократією чи давнішими класовими суспільствами. Але її не слід плутати з демократією. Вона радше сприяє дрібному авторитаризму, дотримуючись правила (за шотландським висловом, про який я завжди думав, як про позачасовий, аж доки не прочитав книги Патерсона) «робити, як сказано». Вебер також зауважує, наскільки такого роду речі мають схильність «подрібнювати душі»

перед тим, як підсумувати, що надмірна домінація «бюрократичного ідеалу життя» є чимось, що треба поборювати та не допускати за будь-яку ціну. Спростуючи заради полеміки, я міг би сказати, що ця домінація є насправді фундаментальною рисою Шотландії після 1707 року. «Автономія новочасної Шотландії» висвітлює її значно ефективніше і з більшим почуттям, аніж будь-який попередній аналіз, намагаючись врятувати від звинувачень та обґрунтувати інституційну ідентичність як наріжний камінь шотландськості — як пояснення місця Шотландії у Британській Унії та відносного вдоволення і спокою, що оточували це місце донедавна.

Але для багатьох оглядачів таке висвітлення лише посилює навколишню темряву. Врешті-решт, найпоширеніші ототожнюючі стереотипи шотландськості дуже розходилися між собою. «Нервовість» та «хитрість» навряд чи прийдуть до голови будь-кого, хто є свідком поведінки натовпу на міжнародному матчі Шотландія — Англія, не фігурують вони і в рекламі замків та рустикальної екзотики від Шотландської туристичної ради. Орли, дворяни, бегпайпи та ячмінні перепічки — а не незлічими маленькі колішатка, хитрі радники чи надмірна демократично невідзвітна бюрократія, маніпульовані з Двору святого Андрія, є мливом млинів «Шотландської спадщини». На рівні писемної творчості, здається існує подібне замішання. Візьмім, наприклад, дивну країну, описану в оповіданнях Джеймса Келмана. [...]

Проста відповідь, що сама стала чимось на кшталт жаргону, може бути у вигляді постмодерного алібі: є множинні чи рівноцінні ідентичності, що співіснують без ранжиру важливості. Інша і, на мою думку, більш переконлива відповідь є та, від якої Патерсон постійно відводить погляд. З часів Вальтера Скотта шотландці полюбили бити себе в груди, демонструючи власні ідентичності, тому що та, котру він вибрав як «реальну» під певними важливими оглядами, була багатьом не до вподоби і функціонально неужиткова. У певному значенні інституційна ідентичність може й насправді була благословенням, зображенням в «Автономії новочасної Шотландії». В іншому випадку вона більше скидалася б на невимовне прокляття.

Про щоб ще не йшлося, «ідентичність» є відповіддю на питання. Для багатьох новочасних ситуацій, кількість яких зростає, запитання «хто ти є?» неминуче має колективний а не індивідуальний характер. Його справжнє значення є «Що ти маєш на увазі?», коли ти є представником чи зразком якогось більшого утворення. Хоча хтось

може, звичайно, бути «католиком», «збирачем поштових марок» чи «другом Землі», найбільш ужитковою, придатною для усіх потреб характеристикою залишається національна приналежність. Від неї дослівно не можна втекти. Національності немає в генах; але вона закладена в структуру сучасного світу значно більш помітно і неунікнено, аніж це було в давні часи, а згодом в ранньомодерному світі, в якому Договір про Унію так надовго залишив шотландців.

Зрештою, ніхто ніколи не відповів на цю інтерпеляцію короткою лекцією про привабливість шериффської системи, достоїнства шотландської загальної освіти або ж переваги відсутності своєї власної політики. А якщо б навіть хтось це і зробив, він лише зіткнувся б з змуджено—недовірливим поглядом співрозмовника. Як Роберт Люїс Стівенсон зауважив в одному з листів додому з Німеччини, опинившись у такій ситуації, ти мимриш щось про клани, тартани, якобітів та всяку всячину, що могла мати необхідний ефект.

Мовчання передбачало б забуття — занепад у вигляді провінції другого сорту, як звичайнісінької частини Англії. Але таку довгу історію не можна передати в нормальній розмові. В таких вироблених «звірів» в теорії, на кшталт Маккрона чи Патерсона, це займає близько 250 сторінок, щоб пояснити свою інакшість від інших в зоопарку. Натомість лаконічність є настільки ж необхідною, як і націоналізм, якого потребує культура. Отже треба його підробляти, уживаючи те, що є під рукою. Саме під цим оглядом фольклорні підробки кельтизму чи прибрана «хайлендерська» ідентичність зовсім не є випадковостями чи звичайними наслідками злих намірів або ж гідного осуду романтичного ескапізму. Штучність є їхнім неунікненим супутником, звичайно, так як і певна турботна недовіра, з якою більшість шотландців з рівнини напівсприймали ці речі від вікторіанських часів. Однак, усе це насправді означає, що оскільки патерсонівську «справжню» ідентичність не можна ефективно використати для певних важливих потреб, демонстративна ідентичність має заповнити цю прогалину. Інтелектуали часто жадливо переймаються моральними наслідками, але мали б кидати менше слів на вітер. Я говорю як хтось, хто в минулому витратив забагато цінного часу на безглузде [захоплення тартаном]. Порятунком можна знайти в політиці, не в естетичній зневазі чи відстороненому інтелектуалізмі.

Аналіз Патерсона послідовно протиставляє ці справжні інтереси і мотиви домашньої суверенності зовнішній сфері британськості. Він

доводить, що у стані задвіркової автономії більшість людей знаходиться більшу частину часу, і що шотландці повинні привітати себе з тим, що вони вберегли так багато мудрого короткочасного контролю над «своїми власними справами». У похвальному та дуже шотландському запалі суперечки він залишається з всепідтримуючою інституційною ідентичністю, ігноруючи її жакливі недоліки. Цілком можливо — і це є загальним станом шотландців — мати прив'язаність до домашньої суверенності і усе ще не знуджуватися нею до смерті. Він не може збагнути, що «автономія» сама по собі створила більш відому Кітчландію, що зайняла місце Шотландії в свідомості світу. Історія Роб Роя не вичерпується Голлівудом, Майклом Кетон-Джонсоном чи Аланом Шарпом, вона не зводиться навіть до оригінальної історії Вальтера Скотта про вкрадену та обмовлену честь. У ній насправді болить почуття невірної втрати, яка була такою ж «реальною», як і короткотермінові здобутки, пов'язані з менеджериством «мовчазного шляху». Те саме відчуття пробуджує запальне заперечення Кельманом підпалого світу середнього класу, світу, чий щораз більш нервові та підступні гвинтики мстяться на підлеглих, пекла приреченої автономії, якою вона й була, з якої невидимий Бог не дозволить ні втекти, ні просунути вперед.

З НЕГЛИБОКОЇ МОГИЛЬНОЇ ЯМИ

[...]

Одним з найбільш проникливих аргументів Патерсона є доведення того, як часто самі шотландці були відповідальними за англізацію. У справжніх колоніальних ситуаціях метрополія накидає свою зрівнюючу волю. Але в напівколоніальному стані цілком можливо, що ті, хто був під непрямим правлінням, самі звертаються до асиміляції як до способу бути трактованими нарівні. Якщо залежна чи автономна структура не пропонує альтернативних формул, тоді — парадоксально — певного роду захисний націоналізм може підвести їх до інтеграції. Метою націоналізму є досягнення рівності з своїм власним «першим класом». Однак, якщо його усунули, тоді можна краще почуватися, якщо опинитися в загальновизнаному «першому класі» більшості, аніж видимо опуститися до другорядних. Це є найправдоподібнішим там, де асиміляція в певній особливій сфері не вважається занадто загрозливою. Хіба бути «зовсім такими, як вони» тут чи там має якесь

значення, якщо (як покаже Патерсон) головні bastiони громадянської ідентичності залишаються неуразливими?

Визнання цього відкриває ще один невідгдний аспект такої позиції. Якщо націоналізмом пояснюється навіть асиміляція, тоді він є ендемічним на певному глибшому рівні. «Автономія новочасної Шотландії» протиставляє глибокомудру домашньо-суверенну перспективу «романтичному» націоналізму. Але, звичайно ж, це є контраст між двома видами націоналізму: хитрі розрахунки самоколонізації супроти необережного та зворушуючого ствердження рівного статусу. Більше того, друге лежить в основі першого. Почуття втрати, обмеження та відокремлення може допомогти пояснити хитрість та опортуністичне бажання шотландців скористатися з головного шансу, але не навпаки.

(Переклад з англійської Остана Середи)

SUMMARY

Tom Nejr / Empire and Union /

While nationalists consider the 1707 Union with England that underlies its institutional autonomy as second-rate and their Unionist opponents see it as unimportant, a middle group see it as a model for the European Union. At the time, Scots could obtain relatively favourable terms because the British monarchy was not absolute, and they were not subordinated to the English because union occurred before nationalism had turned into a powerful political force. Anti-Union resentment was not strong enough to overcome fear of Catholic expansion and the hope for profits in England's empire which made it easy for Scotland's elites to identify union with their interests with the good of Scotland. Similar to Norway and Finland, rather than Poland or Bohemia, Scotland enjoyed self-management by native institutions left almost totally alone by the government in London, and it is no accident that Scots invented the term «civil society» to describe condition. Although the bourgeoisie and intellectuals produced by this autonomy, and their values, are praised by some as a blessing, it must be remembered that they were not rulers but administrators and that Max Weber thought that the «bureaucratic ideal of life» that they represent was something to be fought. When asked «Who are you?» no one responds with a description of an educational or legal system. And because one must answer this question in ethnic-cultural terms Scots invented a display national identity based on tartans, kilts and bagpipes — which some condemn as kitsch— to replace the culture and nationhood it lost in 1707.